

Tjernobyl Efteråret

TJERNBYL

-Efterår blandt samerne

Natten til den 26. april 1986 eksploderede en atomreaktor i Tjernoby i Sovjetunionen.

Få dage senere, flere tusinde kilometer borte, kom foråret til Lapland. Regnen faldt og befriede de tilfrosne vidder for is og sne. Den traditionelt lykkeligste tid for vildmarkens mennesker og dyr var begyndt.

Endnu vidste ingen, at forårsregnen indeholdt den største trussel nogensinde mod livsformen og naturen i Lapland, den højradioaktive gift cæsium. Kun fire procent af den sovjetiske reaktors indhold slap ud. Kun en brøkdel af udslippet nåede Lapland, men nok til, at man alvorligt kan frygte, at den måske ældste kultur i Skandinavien, samekulturen står i fare for opløsning og undergang. I tidernes morgen tæmmede samerne den eneste hjort, det er lykkedes mennesker at tæmme, renen, og den har siden været hovedgrundlaget for hele deres eksistens som kultur og folk. Naturen har altid været deres arbejdsplads og spisekammer. Lapland, et område på størrelse med Storbritannien, brødbrøder omkring 60.000 samer. Mange er stadig nomader, men deres følgesvend gennem tiderne fattigdommen er forsvundet for ikke meget mere end en menneskealder siden. Med enestående dygtighed er det lykkedes dette lillebite folkeslag at forene ældgamme levevis med moderne teknologi. Rendriften har i mange år været en samfundsekonomisk faktor af stadig voksende betydning, og renkød en luksus-eksportvare på linje med kaviar.

Indtil april 1986. For den enorme lapmarksnatur er nok det mest sårbare område, hvor strålingsgiften fra Tjernoby kunne ramme.

Et uvist antal år i fremtiden vil tragedien fra Tjernoby gentage sig i Lapland.

Hvor længe skal samerne slagte deres rensdyr til minkfoder som i efteråret 86, hvor længe vil de? Skal samekulturen ende som et turistskuespil? Hvor længe skal samerne leve med frykten for deres kulturs undergang, hvor længe kan de? Hvor længe skal de leve med frykten for kræft som følge af stråling. Ingen ved det. Men man kan stadig i naturen, i fiskene, i rensdyrene og i samerne egne kroppe måle stråling helt tilbage fra stormagternes atombombesprængninger for 25 – 30 år siden.

Lapland er Europas sidste store vildmark, samerne Europas sidste naturfolk, som har levet her måske siden istiden, og fremtiden syntes indtil Tjernoby også med sikkerhed at tilhøre dem, men vi lever i de økologiske katastrofers æra. Efterhånden som katastrofernes antal og omfang vokser, tegner der sig et tankevækkende mønster: Netop de mennesker, der behandler naturen skånsomt, rammes hårdest, når det går galt.

Et tragisk eksempel er samerne i Lapland. "Tjernoby!... efterår blandt samerne" er deres eget vidnesbyrd.

Hvem er samerne?

– eller lapperne, som de også kaldes med et ord, der ikke altid er lige populært blandt dem. De er efterkommere efter Skandinavien's måske ældste indbyggere, og de er Nordens eneste nomadefolk. Nogle mener, at de har levet i Lapland og længere sydpå siden istidens ophør. De kom dertil østfra. De første skriftlige vidnesbyrd om samerne skyldes romeren Tacitus, der for 2000 år siden beskrev dem således: **De er yderst fattige, har hverken våben, heste eller bosteder. Deres mad er urter, deres klæder er af skind, og deres seng er den bare jord.**

Det er ikke mange år siden, at samerne levede med renerne, næsten på dyrenes betingelser. Hvor renerne var, var samerne. Det er en saga blot, men de følger til stadighed deres dyr. Nu er de fleste rensamer bofaste i de skandinaviske velfærdssamfund, men nomadens færdigheder ejer de stadig. Nutidens mange hjælpemidler som radio, biler, fly har hjulpet samerne til at forene de to livsformer. For fattigdommen, der gennem hele deres historie har fulgt dem så trofast, som de har fulgt deres hjorde, er omsider også blevet forlid. Renerne har bragt dem velstand.

Oprindelsen

Men ikke blot det: renen har en så tæt sammenhæng med samernes livsform, at en gammel myte ligefrem tilskriver renen samekulturens oprindelse. Sagnet fortæller, at samerne fik renen af de underjordiske. En same mødte en af dem på fjeldet, en smuk kvinde med langt lyst hår. Han forelskede sig i hende og bandt hende til sig ved at tage en dråbe af hendes blod. En dag bad hun ham skjule sig tre døgn i en hule i jorden, og der skulle han blive, hvad der end skete. Over ham rasede naturkræfterne, og han blev meget skræmt, men han blev der. Da hun tre dage efter bød ham komme op, stod rensdyret der.

Samerne er det eneste folk på jorden, det er lykkedes at tæmme et hjortedyr. Det hænger sammen med, at renen er udpræget flickdyr, men det gør ikke præstationen mindre imponerende. Renen holdes ikke, som man holder køer. Renerne skal følges, det er vilde dyr, der lever i samvær med mennesker, mennesker, der kender dyrenes vaner og behov til mindste enkelthed, og kender dem som individer. Samerne mærker deres dyr i ørerne, Alene i svensk Lapland er der 65.000 forskellige renmærker. Og samerne kan på stor afstand skelne de enkelte dyr fra hinanden og af øremærket læse deres tilhørsforhold. De er som underskrifter. Det er meget vigtigt under de årlige indfangninger af dyr, hvor samerne også får brug for deres utrolige færdighed som lassokastere. Samerne kan med få udtryk beskrive en ren, så en anden same vil kunne kende den på lang afstand, og det samiske sprog rummer enkeltord, der på en gang beskriver et vejrlig, som vi ville bruge mange ord på at beskrive. "Sirkiye" betyder f.eks.: **vinden er nordlig, sigtbarheden er 150 meter, det sner lidt, og der sætter sig is under skiene.**

Der er ikke mere end 60.000 samer i Lapland, og de store afstande gør det svært at bevare sproget intakt, men især unge samer gør meget for at hæge om det. Truslen er det moderne samfund og indflydelsen fra dets medier. Men samerne har gennem årtusinder forstået kunsten både at tilpasse sig og bevare deres identitet, at vende trusler til fordele. Og tidligere har truslerne, de samfundsmæssige, været større end i dag. Samerne har været fredløse. Den ældgamle konflikt mellem fastboende og nomader, der kræver mægtige landområder, har kostet dem dyr.

Fremtiden

Et samisk skældsord for nordmænd og svenskere "dazza" betyder pudsigt nok Danmark! Norden har jo været samlet engang, og vor egen konge Christian den Fjerde har den tvivlsomme ære for – under dødsstraf – at have forbudt samernes særlige tranceagtige sangkunst joikaen. Forbudet er visse steder gældende endnu, selvfolgelig ikke under dødsstraf. Til gengæld beretter den berømte svenske botaniker Carl Linné i sin "Laplands Resa" fra 1732, at han træffer på en lappe,

der erklærer sig som dansk statsborger. Samerne har nemlig altid nydt større gunst hos centralmagten end hos deres fastboende naboer, nybyggerbønderne. Den gamle triste historie om fattigfolk som fattigfolks fjende. Den som man i vore dage kan se gentaget i f.eks. Amazonas mellem indianerne og de forarmede nybyggere. Men de økologiske katastrofer... kan de overleve dem? Det er et spørgsmål, som mætter samerne, og som kun fremtiden kan besvare. Den fremtid, de indtil den 26. april 1986 syntes at skulle finde en så sikker forankring i.

Den usynlige gift

Cæsium 137 er et radioaktivt grundstof. Cæsium er latin og betyder "himmelmålt", atom er græsk og betyder "udelelig". – Man burde aldrig have spaltet atomet, som en af samerne bittert udtalte det under optagelserne af "Tjernoby! – Efterår blandt samerne". Cæsium er usynligt, smags- og lugtløst og dødsensfarligt i store mængder. Hvor store, det skændes fagfolk om.

Visse tilhængere af atomkraft mener ikke, det er så farligt, og hævder, at al debatten om samerne og forurenningen efter Tjernoby-katastrofen er en storm i et glas vand. Nogle (eksperter) mener ligefrem, at der ligger dulgte kommercielle interesser bag hele debatten. Andre (eksperter) finder, at der er alvorlig grund til at være på vagt.

Hvorfor gik katastrofen så hårdt ud over samerne, som den gjorde?

Hvorfor er Lapland, dette vældige område med fri og ren natur, så sårbart et område?

Rensdyrlavet er svaret. Rensdyrlavet, renerens (men ikke elgenes) hovedføde, når græsset er sparsomt eller snedækket, ophober i modsætning til planter miljøgifte som radioaktivt cæsium, strontium og plutonium. Før Tjernoby kunne man også måle cæsium i Lapland. Det stammede helt tilbage fra atomprøvesprængningerne i 50'erne og 60'erne, men der var tale om meget små mængder. Nu er der utroligt meget, og giften optages i dyrenes kød, og da samerne spiser utroligt meget kød er de nogle af de mest radioaktive mennesker i verden.

De fleste af renerne i de mest udsatte områder rummer langt mere cæsium end selv den mængde, de mest optimistiske sætter som grænseværdien for kød til menneskeføde. Hvor længe vil det vare? Måske 30 år. Kan samekulturen overleve på den baggrund? Hvordan indvirker det på den menneskelige organisme? På de kommende generationer? Kræft, forkrybning, degenerering... i sidste ende udslettelse. Det er nogle af disse skræmmebilleder, atomkraftudviklingen har skabt blandt mennesker.

TJERNOBYL EFTERÅRET. Danmark, 1987. 29 min., farve. Dansk tale, danske undertekster. Produceret af Konsortiet "Chernobyl Autumn", Filmco-operativet Danmark. Manuskript og instruktion: Dan Säll. Fotografier: Teit Jørgensen, Nicolai Østergaard. Lyd: Per Mannstaedt. Klip: Svend Johansen. Animation: Anders Sørensen. Musik: Birgitta Holst Olsson. Journalist: Gorm Rasmussen. Speak: Ole Ernst. Produktion: Bent Erik Krøyer, Jan Sabroe. Laboratorium: Teknisk Film Laboratorium. Udgivning: Statens Filmcentral.

Udgivet af SFC, 1987.
Lay out: Kjeld Brandt.
Tekst: Gorm Rasmussen.
For sidefoto: Dan Säll.